

Барабаш Ю. В. Место клубных учреждений в повседневной жизни Донбасса. 1920-е гг.

Проанализирован процесс открытия клубных учреждений в Донбассе в 1920-х гг. Отображены основные задания клуба в условиях советской идеологии. Подчеркнуто максимальное сосредоточение указанных центров в рабочем Донбассе. Проанализированы как позитивные стороны, так и недостатки в работе клубов. Раскрыты особенности деятельности изб-читален в сельской местности. Показана работа профсоюзов в направлении культурно-образовательной деятельности клубных учреждений. Подчеркнуто, что организация клубов была новым вектором в духовной жизни населения.
Ключові слова: клуб, изба-читальня, красный уголок, культурно-просветительская работа, Донбасс.

Barabash Yu. V. The place of club establishments in the daily life of Donbass. 1920s.

The process of club establishments in the Donbass in the 1920s is analyzed. It is shown the main tasks of a club within Soviet ideology. It is underlined the climax concentration of noted terrains in the working Donbass. There have been analyzed positive as well as negative sides in the club work. The particularities of houses of reading in the country are revealed. The trade union's work within cultural and educational activity of club establishments is shown. It has been underlined that foundation of the club establishments was a new vector in spiritual life of people.

Keywords: club, house of reading, red corner, cultural and educational work, the Donbass.

УДК 72.031.8(477)"1920/1930"

В. С. Гвоздик, Т. М. Бондаренко

ДИСКУСІЯ АРХІТЕКТОРІВ ЩОДО МАЙБУТНЬОГО СОЦІСІСТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ У 1920–1930–ті рр.

У статті розглянута систематична і поглиблена робота з містобудівництва, яка велася у двох основних напрямках. Першим з них було створення нових соціалістичних міст і робітничих селищ у зв'язку із спорудженням крупних підприємств важкої індустрії, другим – реконструкція і дальший розвиток старих промислових центрів та великих міст, що історично склалася. Досліджуються дискусії основних напрямків у містобудівництві Південно-Східної України 1920-1930-х років, які були не схожі одна на одну. У 1930 р. в Україні вже існували прихильники трьох основних напрямків у містобудівництві: централісти, лінійники та розсіпні, на які й зроблено головний акцент в статті.

Ключові слова: централісти, лінійники, розсіпні, архітектори, житлове будівництво.

Деякі архітектори, запозичуючи форми українського бароко XVII – XVIII століть та українського модерну, одночасно з розв'язанням практичних завдань будівництва, намагалися у своїй практичній діяльності та дискусіях обґрунтувати національні особливості в українській радянській архітектурі. Але ці прагнення були поодинокі й не мали підтримки серед широкої архітектурної громадськості. Вони не вплинули на загальний розвиток архітектури в Українській СРР.

Більшість архітекторів розуміли, що прогрес архітектури залежить від загального зростання економіки і культури країни, розвитку будівельної бази. Тому молода радянська архітектура пішла шляхом пошуку нових архітектурних форм і структури споруд залежно від їх соціального призначення, раціонального застосування будівельних конструкцій та матеріалів, а також нових принципів містобудівництва.

Але розуміння нового і творчі позиції архітекторів мали розбіжності. В той час на архітектурному фронті точилася гостра дискусія між різними об'єднаннями і угрупованнями радянських архітекторів. До них належали: АСНОВА (Асоціація нових архітекторів), ОСА (Об'єднання сучасних архітекторів), АРУ (Об'єднання архітекторів-урбаністів), ВОПРА (Всесоюзне об'єднання пролетарських архітекторів) та інші [1, с.10]. В 1923 р. у Харкові, Києві та Одесі були створені об'єднання ТСАУ (Товариство сучасних архітекторів України). Кожне з цих об'єднань мало свою творчу платформу, знаходилося, в якійсь мірі, під впливом формалізму і вважало себе покликаним для створення архітектури, співзвучної соціалістичному епосу.

Найактивнішим у пропаганді своїх теоретичних положень було ОСА, що мало свій журнал і стояло на позиціях конструктивізму. В програмній декларації конструктивістів були закладені прогресивні тенденції – широке використання світової та вітчизняної будівельної техніки, творче шукання нових архітектурних форм та створення, породження новими соціальними умовами, типів і видів споруд, розв'язання питань ідеологічного впливу на свідомість людей та форми прийнятності архітектурної спадщини. Відзначали вони також необхідність урахування в архітектурній творчості національно-побутових, кліматичних та економічних передумов [2, с.54].

Така програма конструктивістів, поряд з їх новаторським підходом до рішення функціональних завдань, а також з їх ставленням до наукової розробки питань організації побуту, привертала увагу широких кіл архітекторів. Але багато положень цієї програми не відбилося в практичній діяльності конструктивістів. Вони не використовували в своїх роботах архітектурної спадщини і національних традицій, часто в здійсненні творчих задумів не рахувались з кліматичними умовами та реальними можливостями будівництва. В роботах окремих архітекторів, переважно проектних, мали місце схематизм загальної композиції, гігантоманія і прояви формалізму, пов'язані з некритичним запозиченням закордонних зразків.

Все це викликало негативне ставлення широких кіл радянської громадськості до творчості конструктивістів, незважаючи на те, що в нових формах і застосування прогресивних рис цього напрямку в

архітектурі було споруджено в країні чимало будинків, які відзначались високими архітектурними якістьми. У масовому будівництві вплив нової архітектурної течії виявився в раціональних планувальних рішеннях і простих формах, пов'язаних з планом, конструкціями і матеріалами [3, с.14].

В країні велися дискусії і суперечки різних творчих течій, щоб відшукати те нове й прогресивне для будівництва нових міст. У 1930 р. в Україні вже існували прихильники трьох основних напрямків у містобудівництві. що мали різні точки зору, несхожі одна на одну.

Централісти вважали, що "місто повинно будуватися на незначній відстані від фабрик та заводів, приблизно 100 – 200 метрів, щоб дим, шум, кіптява із заводів не заважали населенню. Добре між заводами та містом посадити довгу смугу бульвару або навіть парку" [4, с.7]. Коли ці дерева виростуть, то між містом і заводом буде "зелена полоса". Місто вони розраховували на кілька сотень або й тисяч осіб, які будуть проживати у великих будинках (тобто багатопверхівках). У центрі міста і навколо нього "треба створити великі парки і широкі бульвари з алеями. Цими бульварами поїдуть трамваї і автобуси, щоб возити жителів міста з дому на роботу й назад. Але треба так влаштувати ці переїзди, щоб можна було їздити швидко і не давити людей і пішоходів" [5, с.40]. Тому централісти вважали, що треба створити розгалужену систему транспортного руху, за якою дороги будуть поділятися на види:

1) для швидкого або крізного руху – це дороги із одного міста в інше, на далекі відстані, якими рухаються електропоїзди та швидкі автомобілі. Цими дорогами не мають права рухатися пішоходи та велосипедисти. Щоб не заважати рухові в місті, вони не проходять центром, а будуть ніби огинати місто його краями. Якщо цими дорогами треба буде переходити, то в потрібних для цього місцях, необхідно побудувати мости для пішоходів;

2) повільні – для внутрішнього руху в місті. Ці дороги мають використовуватися для прогулянок і переїздів на невелику відстань. Якщо дороги першого типу повинні бути, по можливості, прямими, без крутих поворотів, щоб ними можна було швидше рухатися, то дороги другого типу можуть бути облаштовані зовсім по-іншому: і "вилити, як змії", і розходитися в парках ;

3) пішохідні й велосипедні дороги — їх треба так розміщувати, щоб населення мало змогу швидко пересуватися і свого дому на роботу, або до магазину [4, с.8].

Централісти звертали увагу на те, що нібито в той час дороги були облаштовані квадратом, на які виходять фасадом будинки. Таким чином, будинки дивляться один на одного, і їх мешканцям не видно природи, вони мало отримують світла і тільки заглядають один до іншого у вікна. Вони повністю критикують таке розташування будинків і пропонують облаштувати місто інакше. По-перше, будинки треба споруджувати в зелених парках, по-друге – не будувати ніяких парканів і не створювати внутрішніх дворів. Доріжки будуть знаходитися в парках, між будинками, особистих дворів не буде, і можна буде вільно ходити куди завгодно, різними доріжками в парку та між будинками.

Прихильники цього напрямку містобудівництва пропонували облаштувати широкі, засаджені деревами та квітами алеї, які будуть вести до місць загального скупчення жителів міста. Такими місцями вони вважають вокзал і площу перед ним, площу Радянську, площі біля заводів, на яких повинні стояти автобуси, машини та трамваї, які будуть доправляти працівників на їх робочі місця. Також централісти говорили, що дороги мають вести до великого парку – парку культури та відпочинку. Такий парк повинен мати окрім зелених алеї, озер і річок, ще й споруди для відпочинку та розваг.

Схему плану централістів ми можемо переглянути на зображенні:

Іншої точки зору дотримувалися лінійники, вважаючи, що не треба великого міста, розташованого на великій території, "як розлита юшка з кусочками домів в ній" [4, с.9]. Вони дотримувалися тієї точки зору, що треба будувати високі будинки і "довгі-довгі дороги" [6, с.56]. З високих будинків буде видно природу, а дороги будуть сполучати роботу і дім. Правда, жителям, можливо, буде далеко їздити один до одного чи на загальні збори, але, лінійники говорять, що у разі якщо побудувати добру дорогу з міцною бруківкою, і по ній буде їздити швидкий транспорт, то така проблема не повинна виникнути. Будівництво житла повинно мати форму "пачки" [7, с.45]. Біля кожної пачки, яку утворюватимуть з 8 – 10 будинків, будуть знаходитися ясла, дитячі садки, школи. Лінійники виступали проти наявності центральної площі та парку в центрі міста.

Схема плану лінійників має наступний вигляд:

Прихильники третьої групи – розсипні, мали на меті зовсім знищити різницю між містом і селом. Але для цього потрібно, як вони вважали, будувати маленькі будинки вздовж сільських доріг. Тоді робітники і селяни будуть жити пліч-о-пліч та спілкуватися частіше. Одні будуть їздити на своїх автомобілях на заводи, а інші – до колгоспів, радгоспів або на поле. За допомогою такого розселення у всіх будуть однакові будинки, електроенергія, не буде дискомфорту від життя у великих будинках. Розсипні виступали за те, що дорога повинна бути доброю, а на відстані 8–10 кілометрів мають знаходитися станції для зупинки автобусів. Біля них будуть знаходитися будинки відпочинку з кімнатами для занять та ігор, а також школи, дитячі садки та ясла.

Схему плану розсипних ми можемо переглянути на наступному зображенні:

Таким чином, три точки зору дуже різні й цікаві. Але, з усіх існуючих систем планування, переважна більшість нових українських міст одержала прямокутну систему (Запоріжжя, селище ХТЗ), яка мала чітку організацію внутрішньоміського транспорту, правильну геометричну структуру міста, спрощення прокладання комунікаційної мережі тощо.

Розробка схеми генерального плану Великого Запоріжжя почалася в серпні 1930 р. в зв'язку з швидким ростом міста.

Багаточисельні пропозиції планування і забудови Запоріжжя, конкурсні проекти супроводжувалися також дискусіями по найбільш принциповим питанням – місцезнаходження міста, зонуванню і структурі території, системи просторової організації, питанням економіки та інше.

Деякі архітектори того часу вважали можливим і в нових умовах містобудування використовувати радіально-кільцеву систему планування. І. Леонідов запропонував будувати місто Запоріжжя вздовж існуючої магістралі, яка вела до промислової зони. Н. Мілютин склав свою вдалу поточно-функціональну схему розвитку міста, за якою промисловість розташовувалася паралельно житловій забудові. А.Н. Ладовський запропонував гнучку плануючу структуру міста у вигляді параболи.

Задача створення міста привертала увагу широкої архітектурної маси спеціалістів інших областей науки та мистецтва. Було запропоновано декілька варіантів структурної організації генерального плану міста, виконаних колективами архітекторів під керівництвом О. Щусева, Харківським політехнічним інститутом під керівництвом професора М. Сакуліна, московськими архітекторами К. Князевим, О. Беспрозваним, колективом Діпромiста УСРР під керівництвом В. Весніна.

Внаслідок широкого обговорення плануючих рішень щодо Запоріжжя в березні 1932 р. найкращим був визнаний проект Діпромiста, який передбачав єдину структуру міста з розвинутим лінійним центром. Розробила цей проект бригада архітекторів Діпромiста: І.І. Малозьомов, В.М. Орiхов, В.С. Андрiїв, О.М. Касьянов, Ю.І. Приймак і С.М. Клевицький, при участі економіста Г.В. Шелейхівського.

Ще до прийняття генерального плану Великого Запоріжжя (1932) в 1929 році в президію Окрплану надійшла доповідь “Про основні тези, які підлягають включенню в умови складання проекту перепланування міста Запоріжжя” від голови секції Дніпробуду Унштетова [8, с.139-142]. В ньому були виділені основні принципи містобудування Запоріжжя. Як і лягли в основу генерального плану 1932 року.

Проектування Великого Запоріжжя на берегах Дніпра і острові Хортиці було пов'язане з будівництвом Дніпрогесу і велетенського промислового комбінату. Місто за проектом, було розраховане на 500 тисяч населення і включало як свою складову частину старе місто Олександрівськ (засноване в 1770 році) і селище Кічкас (утворене в 1739 році).

Пересічний рельєф місцевості і розташування існуючих залізничних колій (Південної і Катеринівської) визначили розміщення промислових ділянок, яке було основним фактором при виборі самої системи планування міста.

Промислових ділянок було вісім (ділянки А, Б, В і так далі), Кожна ділянка оцінювалась за кількома показниками: вартість підготовки площі для будівництва заводів, властивість ґрунту, зв'язок з залізничними дорогами, гідроелектростанцією, наявність пристані, вартість водопостачання, розташування відносно міста, переважаючи напрямки вітрів та інше. Цікаво дізнатися про те, що ділянка В, наприклад, знаходилась на місці сучасного мікрорайону Південного, ділянка Д – на місці села Розумівка, ділянка Е – на місці Хортицького району. І вже зовсім нереальним здається розташування ділянки Б – в плавневій частині Хортиці, в самому заповідному місці сучасного Запоріжжя.

Грандіозність задуму в цілому і нові архітектурно-планувальні рішення надають проекту виняткового значення. За даними вперше на Україні успішно здійснювалося будівництво нового соцміста. Значним явищем в розвитку соціалістичного містобудування було проектування і будівництво Великого Запоріжжя. Ще на початку відбудовчого періоду були намічені великі перспективи щодо розвитку Запоріжжя як крупного промислового центру.

З появою у 1930 р. Діпромiста, в Україні розгорнулася систематична й поглиблена робота з містобудівництва, яка велася у двох основних напрямках [9, с.63]. Першим з них було створення нових соціалістичних міст і робітничих селищ у зв'язку із спорудженням крупних підприємств важкої індустрії, другим – реконструкція й подальший розвиток старих промислових центрів та великих міст, що історично склалися.

Будівництво нових соціалістичних міст займало одне з найважливіших місць у плані розвитку народного господарства країни. Саме ідея соцміста передбачала, насамперед, організацію поселення таким чином, щоб всебічно сприяти розвитку виробництва і зростанню продуктивності праці, забезпечувати населенню найкращі умови життя. При будівництві нового міста вимагалася раціональне використання природних умов, правильне зонування території, доцільне розташування вуличної мережі, площ і громадських будинків, озеленення, обводнення, високий рівень благоустрою, а також забезпечення ансамблевості забудови, яка мала виявити специфіку того або іншого міста.

Джерела та література

1. Зеленко А. Кто и как предлагает строить новые города / А. Зеленко // Культура и быт. – 1930. – № 1. – С. 6 – 19.
2. Архитектура Украинской ССР. – К.: Изд-во АА УССР, 1951. – Т. 2. – 134 с.
3. Власов О. Город в дыму / О. Власов // Перекур – 13 квітня. – 2000. – С. 14.
4. Бичук И.М. Архитектура г. Запорожья / Иван Михайлович Бичук. – Запорожье: Просвіта, 1976. – 20 с.
5. Веснин В. Здание социализма / Виктор Веснин // Советское искусство. – 1932. – 7 октября. – С. 40.
6. Дворец Советов. Всесоюзный конкурс 1932 г. Сб. статей. – М., 1933. – С. 56.
7. Мастера советской архитектуры об архитектуре. – М.: Искусство, 1975. Т. 2. – С. 45.

8. Державний архів Запорізької області. – Р. 1. – Оп. 1. – Спр. 1167.
9. Георгиевский Г.Ф. Вопросы жилищного строительства на Украине / Г. Ф. Георгиевский // Хозяйство Украины. – 1928. – № 4. – С. 59 – 70.

Гвоздик В. С., Бондаренко Т. Н. Дискуссия архитекторов относительно будущего соцгорода Юго-Восточной Украины в 1920–1930-е гг.

В статье рассмотрена систематическая и углубленная работа по градостроительству, которая велась в двух основных направлениях. Первым из них было создание новых социалистических городов и рабочих поселков в связи с сооружением крупных предприятий тяжелой индустрии, вторым – реконструкция и дальнейшее развитие старых промышленных центров и исторически сложившихся крупных городов. Исследуются дискуссии основных направлений в градостроительстве Юго-Восточной Украине 1920-1930-х годов, которые были не похожи друг на друга. В 1930 г. в Украине уже существовали сторонники трех основных направлений в градостроительстве: централисты, линейники и россыпные, на которые и был сделан главный акцент в статье.

Ключевые слова: централисты, линейники, россыпные, архитекторы, жилищное строительство.

Gvozdk V. S., Bondarenko T. M. The debate of architects on the future of Sotsgorod of South-Eastern Ukraine in 1920-1930.

The article presents the systematic and profound work on urban development which was carried out in two main directions. The first was the foundation of new socialistic cities and worker's settlements due to the building of big heavy industry factories; the second one was the reconstruction and further development of old industrial centers and big cities historically founded. Discussions on the main directions of urban development of South-Eastern Ukraine in 1920-30th that resemble one another are studied in the article. In 1930 in Ukraine adherents of three main directions of urban development already existed: centralists, linealists and looses, which are emphasized in the article.

Keywords: centralists, linealists, looses, architects, housing construction.

УДК 94(477):323.281]193"Ю.Коцюбинський

М. Д. Мазипчук

ПОСТАТЬ ЮРІЯ КОЦЮБІНСЬКОГО У КОНТЕКСТІ РАДЯНСЬКОЇ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ В 30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Аналізується обвинувачення Юрія Коцюбинського в троцькістській діяльності. На основі аналізу архівних джерел висвітлено особливості слідчої справи Ю. Коцюбинського. Проаналізовано протоколи допитів обвинувачених. Подана спроба висвітлити особливості застосування репресивного апарату, щодо партійної верхівки УРСР, на прикладі обвинувачення Ю. Коцюбинського. Простежено зв'язок справ "Контрреволюційної троцькістської терористичної організації" (1935 р.) та "Українського троцькістського центру" з подальшим розвитком репресій на території УРСР.

Ключові слова: троцькіст, Ю. Коцюбинський, обвинувачення, антирадянський, репресії, слідство, спецслужби.

Протягом 30-х років ХХ століття жертвами радянської репресивно-каральної системи стали мільйони людей. Репресії торкнулись усіх прошарків населення, що справило значний вплив на подальшу історію українського суспільства. Тому сучасний етап української історичної науки вирізняється поглибленим дослідженням й осмисленням політичних репресій радянського періоду. Одним з актуальних напрямків дослідження терору тоталітарної доби в Україні залишається вивчення репресій спрямованих проти партійної верхівки УРСР. Висвітлення застосування методів терору щодо більшовицької номенклатури надає змогу відобразити цілі, особливості, практику та характер репресивного апарату на теренах радянської України.

У даній розвідці представлена спроба аналізу слідства та засудження значного державно-партійного діяча УРСР Юрія Коцюбинського.

У радянській історіографії Ю. Коцюбинському була присвячена ціла низка праць. Його постать та відоме прізвище активно використовувались радянською пропагандою. У значній мірі це було зумовлене активною участю в подіях громадянської війни на території України та славою його батька, видатного українського письменника М. Коцюбинського. Як правило, в радянських дослідженнях посилений наголос був зроблений на його діяльності протягом 1917-1920 рр. Постать Ю. Коцюбинського навіть знайшла своє відображення в історичних романах радянського періоду присвячених періоду громадянської війни. У той же час інші проблемні сторінки його участі в державно-політичному житті радянської України замовчувались. Те, що стосувалось троцькістської діяльності та закінчення партійної кар'єри Ю. Коцюбинського, як правило, оминали. Його дружині, О.П. Бош-Коцюбинській, яка в 50-х роках ХХ ст. намагалась з'ясувати долю свого чоловіка, була видана сфальсифікована довідка про його смерть, згідно з якою він помер 11 травня 1938 року, від раку шлунка, коли нібито відбував покарання у засланні [1, арк.293]. Ця довідка була видана за наказом голови військової колегії суду СРСР, генерал-лейтенантом А. Чепцовим у 1954 р. Таким чином, незважаючи на реабілітацію в 1954 р. Ю. Коцюбинського, навіть найближчі родичі не знали про справжній